

Pompeu Fabra: un exemple infrangible de lleialtat nacional

Joan Martí i Castell

Institut d'Estudis Catalans

Universitat Rovira i Virgili de Tarragona

11 de setembre de 2018

Institut d'Estudis Catalans

Claustre

12 h

- President de l'Institut d'Estudis Catalans
- Conseller d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya
- Directora general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya
- Coordinador general de la Diputació de Barcelona
- Vicepresident, vicepresidenta i secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans
- Presidents de les seccions de l'Institut
- Autoritats
- Companys i amics membres de l'Institut
- Senyores i senyors

Introducció

No puc començar aquest discurs com hauria volgut. Ben al contrari, ho he de fer, per imperatiu moral, molt a desgrat meu, cridant la memòria perquè estiguin amb nosaltres, com nosaltres estem amb elles, persones que pateixen ara mateix la brutalitat inimaginable i incomprensible en una veritable democràcia d'ésser

perseguides perquè defensen els drets i les llibertats fonamentals; d'ésser empresonades i separades de la societat a la qual pertanyen i dels més pròxims, perquè han lluitat i lluiten per uns ideals nacionals totalment legítims i ancestrals entre nosaltres; d'haver hagut de fugir a l'exili, lluny de la pàtria, perquè aspiren a viure-hi sense la repressió que ens impedeix secularment ésser ciutadans de ple dret del que és el nostre únic i exclusiu país, dins el concert mundial en què volem participar.

Avui, també sense alegria, encara que paradoxalment amb la joia de la verificació de la capacitat del nostre poble de superar les conjuntures més adverses, afegiré simbòlicament al conjunt de catalans que travessen des de fa massa dies camins d'amargor un personatge especialment singular de la nostra història brillant: Mestre Pompeu Fabra, de qui celebrem l'Any 150è del seu naixement i el 100è de la publicació de la gramàtica de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans. De bat a bat portes obertes a qui hagué de sofrir les tres vies d'ignomínia a què se'l sotmeté i a què m'acabo de referir: *a)* fou perseguit perquè clamava per una pàtria sobirana; *b)* fou empresonat, per tal de furta-li una llibertat que podia afavorir els seus principis èticament impecables; i finalment *c)* s'hagué d'exiliar; morí a Prada, al peu de la muntanya del Canigó, un vespre de Nadal.

Els botxins d'idees i d'existències no han faltat mai al llarg de la nostra història. Aquells qui amb ràbia exacerbada han mirat d'escapçar raons i vides contra els qui hem volgut i volem construir amb pau i llibertat una terra generosa, oberta, inclusiva. Sempre haurem de tenir presents la maldat de llurs propòsits de tallar de soca-rel la llavor que amb tantes penes i tants treballs hem anat sembrant, amb la victòria indiscutible que no hem deixat de fer créixer els fruits que hem volgut mantenir com el millor senyal que som vius, que les nostres aspiracions no han estat vençudes, que mai no ho seran. Hem impedit que mori el darrer gra, que ha continuat donant vida en un camp fèrtil, fins i tot quan la desesperança podia tenir les de guanyar. I ara hi tornem, amb vigoria i decisió pertinaces.

Heus ací, doncs, la imatge principal que vull que presideixi aquesta intervenció: Pompeu Fabra, no tant escrivint la nostra gramàtica, que també, sinó sobretot fent costat amb comportaments idèntics als perseguits, empresonats i exiliats per motius polítics. La idea central que ens ha de confortar que qui pateix no està sol, que Catalunya se sent un poble cohesionat i ferm que mai no ha abandonat els més castigats per la injustícia.

1. Llengua i nació

Hom ha afirmat que Fabra ha estat un home del país i per al país, amb independència de la seva labor de lingüista. En honor a la veritat, vull matisar que no és ben bé així, sinó que tant en el vessant professional com en el més estrictament personal Fabra ha estat un servidor de la nació catalana indistriablement. Ha estat, per tant, un home del país i per al país també en la dedicació filològica.

Això explica que elaborés un concepte de llengua que, ultra superar-ne la degradació interna per la realitat sociolingüística, és útil, primordial, decisiu per a entendre la nació mateixa, mitjançant justament l'índole, el geni, la condició singulars que es manifesten, que s'han de manifestar, en la producció lingüística de tota mena. Som allò que diem i diem allò que som.

Fabra superà la concepció que un idioma és sobretot un mitjà de comunicació i en remarcà el caràcter vertebrador d'un poble. La potència i la unitat de la llengua es corresponen amb la potència i la unitat de la nació.

Si li preocupava la debilitació del català, no era solament per les interferències no desitjades de la llengua dominant, sinó principalment perquè sabia més que ningú que l'afebliment lingüístic condueix a la divisió d'una comunitat natural. Aquesta és una lliçó que avui, al meu entendre, s'hauria de repassar seriosament per part de molts gramàtics catalans.

La nació catalana es mantindrà prou diferenciada i forta respecte a les altres nacions del món en la mesura que la llengua s'hi mostri genuïna i gens fragmentada; lluny del

perill de la disgregació i dels estralls que els particularismes poden produir en el secessionisme.

En Fabra es mantingué viva permanentment la preocupació angoixant que el català meresqués la denominació de llengua i no la de dialecte, a la qual estava, i encara està als nostres dies, abocat. He remarcat que era conscient que la dependència lingüística va lligada a la dependència política. Per això es planyia que, malgrat haver de reconèixer un redreçament evident en l'ús del català, era, tanmateix, lamentable que molts escriptors continuessin recorrent a interferències del castellà que feia anys que havien estat denunciades. En l'actualitat, aquesta tendència encara es manté, amb una certa connivència i fins i tot el beneplàcit dels qui tenim l'encàrrec de vetllar per la fortalesa de la llengua.

Fabra es dolia d'aquells que tendien a la comoditat de l'acostament a l'espanyol i, doncs, no els venia de gust l'esforç volgut de marcar-ne la diferenciació, absolutament indispensable. Avui encara se n'hauria de doldre.

2. L'activitat política de Pompeu Fabra

Ja he subratllat que no podem destriar el Fabra lingüista del Fabra polític o senzillament ciutadà. Els seus enemics, que no foren pocs, sabien de la transcendència del treball científic que feia en l'àmbit de la sociolingüística i de les repercussions que tenia respecte al moviment creixent en favor de la independència del poble català

Encara que, doncs, el seu pensament, el trobem diàfanament en el concepte de llengua nacional, ocupà càrrecs de gestió i prengué iniciatives lligats directament amb l'activisme i l'altíssima responsabilitat política. Ell, qui no es tingué per una persona apta en aquests afers i els defugí sempre que pogué, no deixà d'assumir allò que entenia que era una obligació moral. Per això estigué en la direcció de diversos organismes i institucions, com l'Ateneu Barcelonès, de què fou president, o Palestra, que també presidí.

El 9 de novembre de 1913, participà en les eleccions municipals del districte VIII de Barcelona per la Unió Federal Nacionalista Republicana, juntament amb l'advocat Francesc Layret.

El juliol de 1930 s'adreçà, amb Josep Maria Batista i Roca, com a representant de Palestra, al ministre espanyol de *Gracia y Justicia* reivindicant els drets polítics i socials dels presos (els sona aquesta música, oi?).

El 12 de juliol de 1931 formà part d'una candidatura presentada pel Partit Catalanista Republicà en les eleccions a diputat de les Corts Constituents.

El 9 de maig de 1932, una comissió de Palestra lliurà al president Francesc Macià centenars de milers de signatures a favor de l'Estatut de Catalunya. Durant l'acte, el mateix Fabra i Macià pronunciaren sengles discursos.

El 27 d'octubre de 1934, com a conseqüència dels fets del Sis d'Octubre, fou empresonat al vaixell *Ciudad de Cádiz* (després al vapor *Uruguay*), d'on sortí el 8 de desembre, al cap, doncs, de sis setmanes i un dia de reclusió.

El 19 de juliol de 1936 ajudà a impedir a Sant Pere de Vilamajor, un intent de crema de l'església parroquial com a reacció immediata a la revolta militar que s'acabava de produir.

El 28 de febrer de 1938, juntament amb un bon nombre d'intel·lectuals, signà un manifest d'adhesió al Govern de la República.

El 17 de març del mateix any se salvà d'un bombardeig que afectà el seu despatx de l'Institut d'Estudis Catalans. Anaven per ell.

El 24 de gener de 1939, sortí de matinada amb la família, des de Sant Feliu de Codines, camí de l'exili.

El desembre d'aquest any fou nomenat membre assessor d'Acció Catalana Republicana.

El 15 d'octubre de 1944 assistí al cementiri de Perpinyà, a l'acte de descoberta d'una estela en memòria del president Lluís Companys, en el quart aniversari del seu afusellament.

El juliol de 1945 s'entrevistà amb Josep Tarradellas, per parlar de la composició del Govern de Catalunya.

El 14 de setembre del mateix any el president Irla creà el Govern de Catalunya a l'exili i Fabra en fou nomenat conseller. El 13 d'abril de 1947 presidí la Setmana d'Estudis Catalans de Prada. Al seu discurs de clausura pronuncià la frase profètica prenyada tothora del sentit originari: *Cal no abandonar mai ni la tasca ni l'esperança.*

Una carta que Carles Pi Sunyer envià a Pompeu Fabra mostra ben clarament l'interès que hom tenia a comptar amb la seva col·laboració en el terreny de la política. Li escriu: *"El president Irla m'ha encarregat que faci les gestions necessàries adreçades a formar un Govern d'Unitat Catalana [...] Una de les seves funcions cabdals haurà d'ésser el vetllar per l'esperit de Catalunya i fomentar la seva llengua i la seva cultura. Fóreu al Primer Consell nomenat pel president Companys [...] En aquesta hora en què cal despertar el nostre poble, estimular-ne el recobriment i guanyar-se la confiança, vós no podeu deixar d'ésser-hi."*

El mateix president Lluís Companys escriví a Fabra, Rovira i Virgili, Pous i Pagès, Pi i Sunyer i Serra Húnter el 20 d'abril de 1940, en els termes següents: *"S'ha decidit la formació d'un Consell de persones, quin prestigi, clara i innegable filiació nacionalista [...] podran [...] ésser útils a l'afany de persistir en els esforços començats [...] Us demano que volgueu integrar el Consell, per deure i interès patriòtic, que a tots, catalans obliga."* Pompeu Fabra acceptà.

El temps no em permet d'aturar-me més enllà del simple esment en cap de les activitats citades. I en deixo moltíssimes altres fora fins i tot de l'enunciat. Tanmateix, em penso que és suficient perquè hom es faci una idea de la vida intensa que Fabra dugué en favor dels seus principis, que no eren mai deixats de banda pels estudis lingüístics en general.

Fabra superava la por, però tenia consciència dels riscos que corria i que qualsevol cosa no positiva podia caure damunt seu. Això, altrament, era públic i notori, fins al punt que, per exemple, Pere Agustí i Manuel Massó, secretari i president,

respectivament, del *Comitè Llibertat* de Buenos Aires (Federació d'Entitats Defensores dels Drets de Catalunya), li escrigueren una carta el 13 de novembre de 1934, per tal d'oferir-li, en tant que ciutadà eximi, asil polític a Argentina, en el supòsit que es trobés incòmode a Catalunya un cop sortit de la presó. Pompeu Fabra no va recórrer al generós oferiment.

3. *El discurs nacionalista i per la identitat*

Fabra no tenia dubtes sobre la necessitat absoluta d'elaborar i difondre un missatge que fos alhora nacionalista i per la identitat, i, doncs, que tingués validesa transversal, més enllà de les adhesions ideològiques d'altra mena en l'àmbit polític o fins i tot religiós. Per això treballà al costat d'un home tan distant respecte seu en la visió de la realitat com Enric Prat de la Riba. Dos exemples de la lleialtat al país, que volien igualment pròsper, obert, ambiciós, lliure, igualitari, fraternal.

Hagué de passar a tastar la impietat de la dictadura de Primo de Rivera. Sabia que l'important, malgrat tanta repressió, era no claudicar; era realista i, consegüentment, conscient de la desproporció magna entre les il·lusions excessives i les reduïdes possibilitats d'assolir-les immediatament. Incitava, nogensmenys, a lluitar contra la inhibició, l'escepticisme, la debilitat moral. Havia après que Catalunya des del segle XVI mai no caigué en la deserció; sempre ben dreta, ha causat l'admiració, estupefacció dels amics i dels enemics d'arreu.

Aquest justament és el motiu perquè celebrem l'11 de setembre no pas com una derrota, sinó com el símbol de la capacitat infrangible de defensar els nostres orígens. Segurament Fabra també hauria estat d'acord a fer emblemàtica aquesta efemèride i sobretot avui, si fos físicament entre nosaltres, perquè entre nosaltres hi és, ens faria veure, amb la seva perspicàcia subtil, que l'11 de setembre de 2018 és molt i molt distint de tots els anteriors, en un *crescendo* que ens ha situat a fregar almenys alguns dels nostres anhels i que té un punt d'inflexió en l'1 d'octubre proppassat, data escrita amb audàcia, amb tinta, però també amb sang. Aquest 11 de setembre és especialment

dur i trist, per la persecució i els ostatges de líders en la defensa de la pàtria, certament; però fa albirar, per ells mateixos, una claror especial que s'obre en l'horitzó per a un camí segur que mai més ja no desfarem, perquè no trigarà a lliurar-nos a la llum plena que ens haurem sabut guanyar. I hi anem donant-nos les mans amb Pompeu Fabra, celebrant la seva vida i la seva obra, ambdues alliberadores sense equívocs, sense vacil·lacions. Podem remarcar, seguint-lo lleialment, que no solament no hem abandonat l'esperança, sinó que tampoc no hem deixat la tasca: les dues condicions que sostingueren la doctrina política i vital del Mestre. La via iniciada de fa tants d'anys no té retorn, és irreversible.

Com li esdevingué a Pompeu Fabra amb el govern de Primo de Rivera, molts de nosaltres no podíem imaginar fins a on era capaç d'arribar el govern central espanyol per mirar d'aturar-nos. Tampoc no podíem imaginar que la Unió Europea sobretot i qualsevol altre país estranger democràtic restarien impertorbables davant les evidències de repressió intolerable. N'hem restat decebut; això no obstant, observem que progressivament hi ha algun canvi d'actitud que vull pensar que tampoc no té possibilitats de fer marxa enrere: la de reconèixer cada dia més la legitimitat de les nostres aspiracions i, sobretot, que les hem perseguides i que les continuarem seguint des d'un pacifisme respectuós i tranquil, irreprotxable; goso a dir, des del pacifisme que alguns s'estimarien més que no existís...

Com, per què i amb què hem arribat fins aquí? Sobretot mitjançant la convicció nacionalista i d'identitat. Pompeu Fabra, en el discurs inaugural de Palestra al Palau de la Música Catalana de Barcelona el 30 de novembre de 1930, afirmà que "*La Pàtria és la terra i el poble i tot allò que el poble pot fer damunt d'aquesta terra.*" És a dir: país, orígens i diferència.

Hem d'estar al servei de la nostra societat més immediata per a projectar-nos al món sense límits, tot deixant, però, l'empremta nítida de la nostra idiosincràsia, que gairebé miraculosament ha persistit durant segles.

Vivim un procés de mundialització que presenta els perills propis d'un univers massa dominat pels interessos econòmics. En aquest sentit, se'ns està demanant que

cedim respecte als discursos nacionalistes i d'identitat. Una modernitat malentesa, també endògena, ai las!, que faria esborronar Pompeu Fabra, tendeix a descompondre la defensa del nacionalisme i del sentiment diferencial. Siguem conscients que l'element distintiu per excel·lència és indiscutiblement la llengua; algú pot pensar avui que hàgim de fer concessions de cap envergadura respecte a la seva integritat, quan amb prou feines la podem utilitzar a tot arreu? No caiguéssim en un progressisme fals.

Sorprèn, si més no, que persones d'ideologia sobiranista es declari, en canvi, no nacionalistes. Alerta amb allò que s'afirma potser frívolament. Nacionalista significa literalment i senzillament 'qui propugna i afavoreix la unitat i la independència de la seva nació'.

Per què hauríem de renunciar al manteniment de la nostra identitat? Hem de deixar de mostrar-nos i d'actuar d'acord amb el nostre geni? Ens n'hem d'averkonyir? Si el deixem córrer, neguem el valor i la necessitat de la diversitat. És això el que volem? Probablement funciona una política d'intimidació en què es fa passar per insolidari, provincià, involucionista, de campanar, allò que distingeix més clarament l'existència de pobles i nacions. Des de teories de laboratori, se'ns recomana d'ésser oberts a una realitat social en què la barreja de persones d'arreu del món és segurament el tret més distintiu. Però què voldria dir ésser més oberts? Esfumar el nostre tarannà i la nostra visió singular de la realitat? No! Això no seria ésser més oberts; això seria, ras i curt, ésser mesells. Què ens passa? Quins complexos ens paralitzen? Només podem participar en el concert universal amb els nostres estris inconfusibles, per tal d'oferir a tothom allò que som. Què aportariem, si no, a la mundialització? Com es podria mantenir la diversitat si abdiquéssim les identitats?

Pompeu Fabra, en parlar de la història de Catalunya, subratllava que des de les primeres turbulències en la marxa normal, molt abans de 1714, si ens n'havíem sortit, més bé o més malament, havia estat sempre gràcies a l'actitud decidida dels ciutadans i de llur fidelitat a la nació, a la llengua, a la peculiaritat general catalana.

I és pertinent de recordar avui i aquí que la tasca política principal del Mestre des de la Presidència de Palestra fou la de mantenir en vigor, des d'una perspectiva universal, el catalanisme, el sentiment nacionalista i d'identitat.

4. L'Institut d'Estudis Catalans davant un situació excepcional

Pompeu Fabra, al llarg de relativament pocs anys, visqué la nostra institució, que també presidí, *a)* en la normalitat i l'energia completes, *b)* en la crisi per la voluntat d'aniquilar el sentiment nacionalista i sobiranista, i *c)* en la clandestinitat més dura, per la imposició de les forces franquistes sublevades el 1936. Sempre hi mantingué una activitat més fàcil o més difícil, però de lleialtat màxima i de respecte insubornable a les atribucions per a les quals fou fundada. Tenia la idea clara que es creà com a un instrument d'estat per excel·lència en els àmbits tan transcendents, com la cultura, la història, la llengua, la ciència, la tècnica, les arts. S'hi sentí identificat plenament i s'hi lliurà fins i tot des de la desesperació de no poder-li donar tot allò que hauria volgut perquè la vida a l'exili li impedia una intervenció constant i directa.

Cal que els qui tenim l'honor de formar part d'aquesta corporació que avui ens ha convocat ens fem, cada dia, cada segon, dignes dels qui la crearen i dels qui la salvaren de l'anorreament. Hem d'abocar-hi totes les forces perquè es mantingui ferma, sense moure's de les essències. Els temps han canviat des de molts punts de vista, sí; però la voluntat dels qui ens són hostils de fer-nos desistir dels nostres objectius augmenta, proporcionalment a la demostració emocionant que el poble català majoritàriament rebutja cada vegada amb més determinació que ningú en pretengui la desaparició o la degradació.

Com totes les entitats democràtiques, l'Institut d'Estudis Catalans ha de mostrar tant com sigui possible, per justícia i humanitat, la indignació, l'enuig, fins que ningú no sigui perseguit per les seves idees, fins que els exiliats puguin retornar a llur país i

fins que els empresonats siguin alliberats. Aquesta ha d'ésser la fita primordial a assolir; irrenunciable.

L'Institut d'Estudis Catalans no ha deixat que passés cap acció contra els Països Catalans, que no hi hagués immediatament un posicionament públic seu clar, expressat públicament mitjançant manifestos, declaracions i denúncies.

Ara s'ha d'abraçar més que mai a allò a què, fa més de 110 anys, es comprometé. Començant per la llengua nacional, però continuant en el treball en cadascun dels seus àmbits diversos, fins a atènyer la sobirania del nostre país, sense caure en una tendència que, a parer meu, s'estén arreu, d'un revisionisme altament perillós, que intenta relativitzar qüestions fonamentals del nostre poble. Siguem vigilants a no deixar-nos abatre en el propòsit de debilitar el nostre idioma i la nostra història; a no deixar estovar el sentit de responsabilitat de mantenir-nos com una corporació del tot cabdal. L'Institut d'Estudis Catalans ha estat, és i ha d'ésser un de sol, i ha estat, és i ha d'ésser de tots, així com la llengua catalana és una de sola i és de tots els qui la tenen com a pròpia, sense excepció.

Cal una alenada forta i continuada de solidaritat, que embolcalli i que faci créixer els sentiments populars, que sempre han estat resolutoris en els moments més crítics. En una situació tan crucial com la que ens ha tocat de viure, no abaixem el grau d'enteresa amb què s'expressa el poble català. Al contrari, augmentem-ne encara l'ímpetu, el coratge, la decisió a resistir. Ni un pas enrere! Tot ens és necessari: la força del vol d'una papallona podria tòrcer projectes sòlids.

5. Epíleg

Acabaré com he començat: amb el record i la companyia moral dels perseguits, dels exiliats i dels empresonats injustament, perquè defensen legítimament la causa sobiranista. Com he dit, ells són, en aquest 11 de setembre de 2018, la novetat ensems amarga i balsàmica; perquè, d'una banda, pateixen durament el pes massa potent de la injustícia i la ignomínia, però també, de l'altra banda, són l'exemple esplèndid, ja

històric, esperonador, d'uns capdavanters capaços d'haver de renunciar per la força al bé més preuat: la llibertat. Ells, en la celebració de l'11 de setembre d'enguany, han encaixat les mans estretament amb les de Pompeu Fabra, amb qui comparteixen l'agror i la dolçor d'albirar una Catalunya independent.

Pompeu Fabra, Mestre de mestres, des de la seva professió de gramàtic, però igualment, des de la seva actitud com a ciutadà, com a polític.

He deixat per al final la rememoració d'un desig en què també ens trobem amb Fabra: el de la República catalana. M'hi referiré mitjançant les paraules d'un altre insigne lingüista i filòleg, membre igualment de l'Institut d'Estudis Catalans, i perseguit i exiliat per la mateixa causa que Fabra i que els nostres conciutadans i representants polítics d'avui: Joan Coromines.

Coromines descriu Pompeu Fabra com "*un gran ciutadà, un gran patriota, per altra part un talent excepcional capaç de brillar en activitats molt diverses, i també un home extraordinàriament hàbil i ben dotat per conduir els seus conciutadans pels camins més útils de les essències col·lectives.*" Observem que en aquesta definició no fa cap esment al gramàtic, sinó exclusivament al capteniment personal i a la capacitat de la seva fidelitat i de saber obrir els camins de la llibertat.

Pompeu Fabra anhelà i celebrà l'adveniment de la República, com l'esperem ara una bona part dels catalans avui. Es referí amb grans elogis a aquest règim polític i milità, com hem vist, en partits i grups ensems nacionalistes i republicanistes. Joan Coromines evoca la trobada casual amb el Mestre a l'Institut d'Estudis Catalans el dia tan assenyalat del 14 d'abril de 1931: "*Les seves conviccions polítiques i nacionals eren mantingudes amb una senzillesa i una força sense parió. Els meus ulls s'humitegen quan em recordo d'aquell 14 d'abril en què, tornant de la proclamació [de la República] de Macià a la plaça de Sant Jaume, com magnetitzat, sense saber que ell hi era, vaig pujar a una hora desavinent l'escala de les nostres Oficines [Lexicogràfiques], on el vaig trobar inesperadament amb el seu amic Torres Ferrer; decidit, se'm va acostar amb els braços oberts i vam abraçar-nos, l'única abraçada*

que he rebut d'ell en tota la meua vida, mentre el cor batejava ben fort sota el pit, amb una exultació desbordant."

Pompeu Fabra és viu, perquè és vigent. Aprofitem les seves lliçons entorn de dos aspectes d'una sola realitat: de la llengua i de la pàtria. La mateixa llengua i la mateixa pàtria per les quals s'arrisquen amb valentia insòlita els nostres presos, exiliats i perseguits polítics. Fabra i ells, a l'avantguarda d'un poble que els admira.

Moltes gràcies de la vostra presència i de la vostra atenció.

Llibertat presos, exiliats i perseguits polítics!

Visca Catalunya lliure!